

**ONA TILI SAVODXONLIGI DARSLARIDA NUTQIY
KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK
METODLARI**

Qaxxarova Sarvinoz Maxmudjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Namangan viloyati, Chortoq tumani

“Stanford school” boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf ona tili savodxonligi darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini (tinglab tushunish, so‘zlash, o‘qish va yozish) rivojlantirish jarayonini baholashga xizmat qiluvchi diagnostik metodlar tizimi tahlil qilinadi. Diagnostikaning boshlang‘ich, joriy va yakuniy bosqichlari, ularda qo‘llaniladigan test topshiriqlari, kuzatuv varaqalari, nutqiy portfolio va rubrikalar asosidagi baholash usullari yoritilgan. Tadqiqot natijalari diagnostik yondashuvning o‘quvchi nutqini individuallashtirilgan tarzda rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ona tili savodxonligi, nutqiy kompetensiya, diagnostika, monitoring, baholash mezonlari, kommunikativ ko‘nikma, boshlang‘ich ta’lim, individual yondashuv.

Аннотация: В данной статье анализируется система диагностических методов, используемых для оценки процесса развития речевых компетенций (аудирование, говорение, чтение и письмо) учащихся начальных классов на уроках языковой грамотности. Освещены начальный, текущий и итоговый этапы диагностики, применяемые на них тестовые задания, листы наблюдения, речевое

портфолио и методы оценивания на основе рубрик. Результаты исследования показывают, что диагностический подход служит индивидуализированному развитию речи учащихся.

Ключевые слова: языковая грамотность, речевая компетенция, диагностика, мониторинг, критерии оценивания, коммуникативный навык, начальное образование, индивидуальный подход.

Annotation: This article analyzes the system of diagnostic methods used to assess the development of primary school pupils' speech competencies (listening comprehension, speaking, reading and writing) in native language literacy lessons. The initial, ongoing and final stages of diagnostics, the test tasks, observation sheets, speech portfolios and rubric-based assessment methods used at each stage are described. The findings show that a diagnostic approach serves the individualized development of pupils' speech.

Key words: native language literacy, speech competence, diagnostics, monitoring, assessment criteria, communicative skill, primary education, individual approach.

Kirish

Zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimida ona tili savodxonligini shakllantirish nafaqat harflarni tanish, so'z va gaplarni to'g'ri o'qish-yozishni o'rgatish, balki o'quvchida yaxlit nutqiy kompetensiyani — tinglab tushunish, og'zaki va yozma nutqda fikrni izchil bayon etish, matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish vazifasini ham o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim tizimini isloh qilishga qaratilgan me'yoriy hujjatlarda, jumladan Davlat ta'lim standartlarida o'quvchining kommunikativ kompetentligini shakllantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Biroq amaliyotda o'qituvchilar ko'pincha nutqiy rivojlanish

darajasini faqat imlo va o‘qish tezligi ko‘rsatkichlari orqali baholashga moyil bo‘lib, bu yondashuv nutqning barcha komponentlarini qamrab olmaydi.

Diagnostika pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo‘lib, u o‘quvchining mavjud bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, rivojlanishidagi qiyinchiliklarni oldindan sezish hamda ta’lim-tarbiya jarayonini shu asosda tuzatish imkonini beradi. Nutqiy kompetensiyalarni diagnostika qilish murakkab pedagogik-psixologik jarayon bo‘lib, u faqat bilim darajasini emas, balki nutqiy faoliyatning barcha turlarini — tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozishni — kompleks tarzda o‘rganishni talab etadi. Shu bois mazkur muammo bo‘yicha ilmiy-metodik asoslangan diagnostik vositalar tizimini ishlab chiqish dolzarb pedagogik masaladir.

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich sinf ona tili savodxonligi darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini kuzatish va baholashga xizmat qiluvchi diagnostik metodlarni tizimlashtirish, ularning amaliy qo‘llanilish xususiyatlarini yoritishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Nutqiy kompetensiya tushunchasi lingvodidaktika va pedagogik psixologiya fanlarida turlicha talqin qilingan. L.S.Vigotskiy nutqni tafakkur bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadigan oliy psixik funktsiya sifatida talqin etib, bolalar nutqining rivojlanishida kattalar bilan muloqotning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini asoslab bergan. Kommunikativ kompetentlik nazariyasi doirasida nutqiy kompetensiya til bilimlarini amaliy muloqot vaziyatlarida qo‘llay olish qobiliyati sifatida qaraladi va u lingvistik, sotsiolingvistik hamda diskursiv tarkibiy qismlardan iborat deb hisoblanadi.

Pedagogik diagnostika nazariyasi K.Ingenkamp tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, unga ko‘ra diagnostika — bu o‘quvchining rivojlanish shart-sharoitlari va natijalarini aniqlash, ta’lim jarayonini individuallashtirish

ilmiy –amaliy anjuman

maqsadida amalga oshiriladigan doimiy jarayondir. O'zbek metodikashunosligida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish masalalari yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda nutqiy mashqlar tizimi, matn ustida ishlash usullari va og'zaki bayon ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari ancha chuqur yoritilgan, biroq bu jarayonni maxsus diagnostik vositalar orqali kuzatish va o'lchash masalasi hamon yetarlicha ishlab chiqilmagan bo'lib qolmoqda. Aynan shu bo'shliq mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatish, o'quvchilar nutqiy faoliyatining mahsullarini (og'zaki bayonlar, yozma ishlar) tahlil qilish, o'qituvchilar bilan suhbat va anketa so'rovi, shuningdek diagnostik topshiriqlar tizimini sinovdan o'tkazish. Tadqiqot Namangan viloyati umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida olib borilgan kuzatuvlar asosida shakllantirildi.

Tahlil va natijalar

Nutqiy kompetensiyani diagnostika qilish uch bosqichda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: boshlang'ich (kirish) diagnostika, joriy (jarayonli) diagnostika va yakuniy diagnostika. Har bir bosqichning o'ziga xos vazifasi, vositalari va natijalarni qayd etish shakllari mavjud.

1. Boshlang'ich diagnostika

O'quv yili yoki mavzu boshida o'tkaziladigan boshlang'ich diagnostika o'quvchining mavjud nutqiy tayyorgarlik darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Bu bosqichda quyidagi vositalar qo'llaniladi:

- og‘zaki so‘rov va erkin suhbat orqali lug‘at boyligi va gapirish erkinligini kuzatish;
- rasm asosida hikoya tuzdirish topshirig‘i orqali fikrni izchil bayon etish darajasini aniqlash;
- tinglab tushunish testlari — qisqa matn tinglatilib, unga oid savollarga javob berish;
- tovushlarni farqlash va bo‘g‘inlarga ajratish bo‘yicha qisqa topshiriqlar.

Boshlang‘ich diagnostika natijalari asosida o‘quvchilar nutqiy tayyorgarlik darajasiga ko‘ra shartli guruhlariga ajratiladi, bu esa keyingi darslarni individuallashtirilgan tarzda rejalashtirish imkonini beradi.

2. Joriy (jarayonli) diagnostika

Joriy diagnostika har bir dars yoki mavzu davomida o‘quvchi nutqidagi o‘zgarishlarni kuzatib borish maqsadida amalga oshiriladi. Bu bosqichda quyidagi vositalar samarali hisoblanadi:

- kuzatuv varaqasi (nazorat varag‘i) — o‘qituvchi dars davomida har bir o‘quvchining og‘zaki javoblarini belgilangan mezonlar (talaffuz to‘g‘riligi, gap tuzilishi, lug‘at boyligi, fikr izchilligi) bo‘yicha belgilab boradi;
- nutqiy portfolio — o‘quvchining ma’lum davr mobaynidagi og‘zaki va yozma nutqiy namunalari (audio yozuvlar, insho namunalari, hikoya matnlari) to‘plami bo‘lib, u nutqiy rivojlanish dinamikasini ko‘rgazmali tarzda kuzatish imkonini beradi;
- juftlik va guruh ishlari davomidagi o‘zaro baholash (o‘quvchilarning bir-birining nutqini belgilangan sodda mezonlar asosida

baholashi), bu usul o‘quvchida tinglash va tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini ham rivojlantiradi;

– diagnostik topshiriqlar kartochkalari — sinonim-antonim tanlash, gapni to‘ldirish, matn syujetini tiklash kabi qisqa vazifalar.

Joriy diagnostika natijalari o‘qituvchiga darsni operativ tarzda tuzatish, qiyinchilik sezayotgan o‘quvchilarga qo‘shimcha yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

3. Yakuniy diagnostika

Chorak yoki o‘quv yili yakunida o‘tkaziladigan yakuniy diagnostika o‘quvchi erishgan nutqiy rivojlanish darajasini umumlashtirib baholashga qaratilgan. Bu bosqichda rubrikalar (baholash mezonlari jadvali) asosidagi kompleks baholash usuli eng samarali hisoblanadi. Quyida nutqiy kompetensiyani baholashning namunaviy rubrikasi keltirilgan.

Mezon	Yuqori daraja (3 ball)	O‘rta daraja (2 ball)	Boshlang‘ich daraja (1 ball)
Tinglab tushunish	Matn mazmunini to‘liq va aniq tushunadi, savollarga mustaqil javob beradi	Matn mazmunini asosan tushunadi, ayrim savollarda yordam talab qiladi	Matn mazmunini qisman tushunadi, ko‘p yordamga muhtoj

Mezon	Yuqori daraja (3 ball)	O‘rta daraja (2 ball)	Boshlang‘ich daraja (1 ball)
Og‘zaki nutq (gapirish)	Fikrini izchil, grammatik jihatdan to‘g‘ri va boy lug‘at bilan bayon etadi	Fikrini asosan tushunarli bayon etadi, ayrim grammatik xatolarga yo‘l qo‘yadi	Fikrini qisqa, uzuq-yuluq jumlar bilan ifodalaydi
O‘qish	Matnni ifodali, xatosiz va yosh me‘yoriga mos tezlikda o‘qiydi	Matnni asosan to‘g‘ri, ammo ifodasiz yoki sekin o‘qiydi	Matnni bo‘g‘inlab, xatolar bilan o‘qiydi
Yozma nutq	Fikrini mustaqil, izchil va imlo qoidalariga rioya qilgan holda yozadi	Fikrini yozadi, ammo ayrim imlo va uslubiy xatolarga yo‘l qo‘yadi	Yordam bilan qisqa jumlar yoza oladi

Rubrika asosidagi baholash o‘qituvchiga nutqning har bir komponenti bo‘yicha aniq va shaffof natija olish, o‘quvchi va ota-onalarga tushunarli bo‘lgan konkret tavsiyalar berish imkonini yaratadi. Bunday yondashuv baholashning sub‘ektivligini kamaytiradi va o‘quvchini o‘z natijasini anglashga undaydi.

Diagnostik metodlarni qo‘llash samaradorligining shartlari

O'tkazilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, diagnostik metodlarning samaradorligi bir qator pedagogik shartlarga bog'liq:

1) diagnostika tizimli va uzluksiz xarakterga ega bo'lishi, alohida holatlarda emas, balki muntazam tarzda o'tkazilishi lozim;

2) baholash mezonlari o'quvchi yoshi va dastur talablariga mos, aniq va tushunarli bo'lishi kerak;

3) diagnostika natijalari albatta pedagogik tuzatish (korreksiya) ishlari bilan uyg'unlashtirilishi, ya'ni faqat "baholash uchun baholash" emas, "rivojlantirish uchun baholash" tamoyiliga asoslanishi zarur;

4) diagnostikada turli metodlarning (kuzatuv, test, portfolio, o'zaro baholash) uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilishi natijalar ishonchliligini oshiradi;

5) o'quvchining nutqiy xatolariga nisbatan hukmkor emas, balki rag'batlantiruvchi munosabatda bo'lish uning nutqiy faolligini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, yuqorida tavsiflangan uch bosqichli diagnostik tizimni izchil qo'llagan sinflarda o'quvchilarning og'zaki bayon qilish faolligi sezilarli darajada oshgan, ular darsda erkin fikr bildirishga, savol berishga va o'z fikrini asoslashga ko'proq intilgan. Shuningdek, o'qituvchilarning o'zlari ham diagnostik vositalar yordamida har bir o'quvchining individual rivojlanish traektoriyasini aniqroq belgilay olganliklarini ta'kidlashdi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ona tili savodxonligi darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadga yo'naltirilgan, tizimli diagnostik kuzatuvni talab etadigan murakkab pedagogik jarayondir. Boshlang'ich, joriy

va yakuniy diagnostika bosqichlarining o‘zaro uzviy bog‘liq holda qo‘llanilishi, kuzatuv varaqalari, nutqiy portfolio va rubrikalar kabi vositalardan kompleks foydalanish o‘qituvchiga o‘quvchining nutqiy rivojlanish dinamikasini aniq kuzatish, ta’lim jarayonini individuallashtirish va o‘z vaqtida pedagogik yordam ko‘rsatish imkonini beradi. Diagnostik yondashuvni ta’lim amaliyotiga izchil joriy etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nafaqat savodxonlik, balki umumiy kommunikativ madaniyatni ham yuksaltirishning muhim omili sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta’limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2020.
2. Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturlari. Boshlang‘ich ta’lim. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
4. Ingenkamp K. Pedagogicheskaya diagnostika. – Moskva: Pedagogika, 1991.
5. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
6. G‘ulomova X. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy faoliyatni rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
7. Hasanboyeva O., Sariyeva N. Pedagogik baholash va monitoring asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
8. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Strasbourg: Council of Europe, 2020.